

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/10/270-277>

Sinaver Qasimova
Azərbaycan Universiteti
Bakı, Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0004-0650-7897>
xatun.huseyinzade@gmail.com

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimliyin yenidən qurulması: post-sovet travmadan özünüdərək qədər

Xülasə

Məqalədə müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimliyin yenidən qurulması prosesi post-sovet transformasiyalar kontekstində kompleks şəkildə araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi müharibə təcrübəsi, sosial sarsıntılar, məcburi köçkünlük, kollektiv travma və ideoloji dəyişikliklərin bədii düşüncədə necə ifadə olunduğunu və bu amillərin milli özünüdərək prosesinə təsir istiqamətlərini müəyyən etməkdir. Tədqiqat zamanı müqayisəli-analitik və mətni-təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Araşdırma göstərir ki, müasir Azərbaycan nəsrində post-sovet travması yalnız böhran və itki fenomeni kimi deyil, həm də kollektiv yaddaşın aktivləşməsi, tarixi təcrübənin yenidən dərk edilməsi və milli-mənəvi dəyərlərə dönüş üçün mühüm impuls kimi təqdim olunur. Qarabağ mövzusu, vətən və torpaq anlayışları, tarixi yaddaşa qayıdış motivləri, folklor və mifoloji kodların müasir interpretasiyası milli kimliyin bərpasının əsas bədii mexanizmləri kimi çıxış edir. Fərdi talelərin kollektiv təcrübə ilə əlaqələndirilməsi, yeni vətəndaş modeli və realist-postmodern estetik yanaşmaların sintezi müasir identiklik diskursunun çoxqatlı və dinamik xarakterini müəyyən edir. Nəticə olaraq, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin post-sovet böhran mərhələsindən milli özünüdərək və dəyər sisteminin yenilənməsi mərhələsinə keçidin bədii modelini yaratdığı və ədəbiyyatın milli şüurun formalaşmasında mühüm sosial-mədəni və ideoloji funksiyaya malik olduğu qənaətinə gəlinir.

Açar sözlər: *Azərbaycan nəsi, kollektiv yaddaş, milli kimlik, post-sovet travması, tarixi yaddaş*

Sinaver Gasimova
Azerbaijan University
Baku, Azerbaijan
<https://orcid.org/0009-0004-0650-7897>
xatun.huseyinzade@gmail.com

Reconstruction of National Identity in Azerbaijani Prose of the Independence Period: From Post-Soviet Trauma to Self-Awareness

Abstract

The article examines the process of reconstructing national identity in Azerbaijani prose of the independence period within the context of post-Soviet transformations. The aim of the study is to identify how war experience, social upheavals, forced displacement, collective trauma, and ideological changes are reflected in literary discourse and how these factors influence the formation of national self-awareness. The research employs comparative-analytical and textual analysis methods. The study demonstrates that in contemporary Azerbaijani prose post-Soviet trauma is represented not only as a destructive experience but also as a stimulus for the activation of collective memory, the reinterpretation of historical experience, and a return to national and cultural values. The Karabakh theme, the concepts of homeland and land, motifs of historical memory, and the modern

reinterpretation of folklore and mythological codes function as key artistic mechanisms for the restoration of national identity. The connection between individual destinies and collective experience, the formation of a new civic model, and the synthesis of realist and postmodern aesthetic strategies reveal the multilayered and dynamic nature of contemporary identity discourse. It is concluded that the prose of the independence period creates an artistic model of transition from post-Soviet crisis to a stage of national self-awareness and value renewal, performing an important socio-cultural and ideological role in shaping national consciousness.

Keywords: *Azerbaijani prose, collective memory, historical memory, national identity, post-Soviet trauma*

Giriş

Post-sovet dövrü Azərbaycan cəmiyyətində baş verən siyasi və sosial dəyişikliklər milli kimlik məsələsini xüsusi aktuallaşdırmışdır. Sovet ideoloji sisteminin dağılması ilə əvvəlki kollektiv identiklik modeli zəifləmiş, yeni milli özünüdərk və mənsubiyyət axtarışı prosesi başlamışdır. Bu transformasiya ən dolğun şəkildə ədəbiyyatda, xüsusilə müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində əks olunmuşdur. Müasir nəsr post-sovet reallığının yaratdığı mənəvi boşluq, dəyərlər sistemindəki dəyişikliklər və identiklik böhranını bədii şəkildə ifadə edən mühüm mədəni sahə kimi çıxış edir. Bu prosesə təsir edən əsas amillərdən biri Qarabağ müharibəsi və onun yaratdığı sosial travmadır. Müharibə, məcburi köçkünlük və itkilər kollektiv yaddaşın formalaşmasına təsir göstərmiş, vətən, torpaq və milli birlik kimi anlayışların məzmununu daha da dərinləşdirmişdir. Müasir Azərbaycan nəsrində bu travmatik təcrübənin bədii şəkildə işlənməsi milli kimliyin yenidən qurulması prosesinin öyrənilməsi baxımından xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda çağdaş nəsr kollektiv yaddaşın qorunması və formalaşdırılması funksiyasını yerinə yetirir. Fərdi talelərin ümummilliyə təcrübə ilə əlaqələndirilməsi, tarixi yaddaşa və milli-mədəni dəyərlərə dönüş ədəbiyyatın milli şüurun formalaşmasında mühüm rol oynadığını göstərir. Bu məsələ mövzunun aktuallığını artırır, onun türk dünyasında milli-mədəni identiklik problemlərinin öyrənilməsi və müasir humanitar tədqiqatlar kontekstində geniş elmi əhəmiyyətə malik olması ilə müəyyən olunur. Buna görə müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində post-sovet travmanın milli kimliyin yenidən qurulması prosesində oynadığı rol müəyyən etmək, bu prosesin ideya-məzmun və bədii-estetik xüsusiyyətlərini elmi şəkildə təhlil etmək mühümdür.

Tədqiqat

XX əsrin sonlarında Sovet İttifaqının dağılması Azərbaycan cəmiyyətində yalnız siyasi və iqtisadi sistemin deyil, həm də kollektiv şüurun və identiklik modelinin köklü şəkildə dəyişməsi ilə nəticələndi. Uzun illər formalaşdırılmış ideoloji çərçivənin aradan qalxması milli kimlik məsələsini yenidən aktuallaşdırdı və cəmiyyət qarşısında “kimlik seçimi” problemini ortaya qoydu. Bu mürəkkəb transformasiya prosesi Qarabağ müharibəsi, məcburi köçkünlük, sosial qeyri-sabitlik və mənəvi sarsıntılarla müşayiət olunaraq post-sovet travmanın formalaşmasına səbəb oldu. Həmin travma yalnız sosial realıqda deyil, həm də bədii şüurda öz əksini taparaq müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin əsas semantik istiqamətlərindən birinə çevrildi.

Müstəqillik illərində yaranan bədii mətnlərdə fərdi talelər vasitəsilə kollektiv yaddaşın bərpası, itirilmiş məkan və dəyərlərin yenidən mənalandırılması, milli-mədəni kimliyin əsaslarının axtarışı diqqət mərkəzində dayanır. Bu kontekstdə çağdaş nəsr yalnız estetik hadisə kimi deyil, həm də milli özünüdərk prosesinin mühüm ideoloji və mədəni mexanizmi kimi çıxış edir. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında milli kimlik problemi tarixi yaddaş, dil, mədəniyyət və epik düşüncə ilə sıx bağlı şəkildə inkişaf etmiş və müasir dövrdə yeni semantik məzmun qazanmışdır (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2004, s. 210; Abdulla, 2020, s. 45).

Eyni zamanda post-sovet dövrü nəsrində travma, yaddaş və kimlik motivlərinin qarşılıqlı əlaqəsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Müasir müəlliflər fərdi psixoloji təcrübəni kollektiv taleyin modeli kimi təqdim edir, tarixi və mədəni kodlara müraciət etməklə milli identikliyin bərpası və möhkəmləndirilməsi ideyasını ön plana çıxarırlar. Bu baxımdan çağdaş Azərbaycan nəsrində mifoloji

və folklor elementlərinin aktivləşməsi milli-mədəni yaddaşın bədii rekonstruksiyasının mühüm vasitəsi kimi çıxış edir (Osmanova, 2021, s. 57; Xavəri, 2018, s. 92).

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin öyrənilməsi post-sovet travmanın bədii təfəkkürdə necə mənalandırıldığını və onun milli kimliyin yenidən qurulması prosesinə hansı şəkildə təsir etdiyini müəyyən etməyə imkan verir. Bu məqalənin məqsədi post-sovet sosial-mədəni transformasiyalar fonunda çağdaş Azərbaycan nəsrində milli kimliyin rekonstruksiya mexanizmlərini təhlil etmək və onun kollektiv özünüdərk prosesindəki rolunu müəyyənləşdirməkdir.

I. Post-sovet travmanın bədii təzahürü. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində post-sovet travmanın ən güclü və sistemli mənbələrindən biri Qarabağ müharibəsi ilə bağlı hadisələrdir. Bu müharibə bədii mətnlərdə yalnız siyasi və hərbi qarşıdurma kimi deyil, milli həyatın bütün sahələrinə təsir göstərən dərin sarsıntı, mənəvi böhran və identiklik sınağı kimi təqdim olunur. Müasir yazıçılar müharibəni təkcə cəbhə hadisələrinin təsviri ilə məhdudlaşdırmır, onun insan taleyinə, ailə münasibətlərinə, sosial psixologiyaya və kollektiv düşüncə sistemə təsirini ön plana çıxarırlar. Əsərlərdə itirilmiş həyatların faciəsi, yarımçıq qalmış talelər, psixoloji gərginlik və qeyri-müəyyən gələcək qorxusu müharibənin real və uzunmüddətli təsirlərini əks etdirən əsas bədii motivlərə çevrilir. Bu baxımdan müharibə yalnız keçmişdə baş vermiş hadisə deyil, davam edən və şüurda yaşayan travmatik yaddaş fenomeni kimi təqdim olunur. Belə yanaşma müasir nəsrə milli kimliyin formalaşmasının ağır və sınaq mərhələsindən keçdiyini göstərir və Azərbaycan ədəbiyyatının tarixən xalqın taleyi ilə üzvi şəkildə bağlı inkişaf etməsi ənənəsinin davamı kimi qiymətləndirilə bilər (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2004, s. 245).

Post-sovet nəsrində travmanın mühüm komponentlərindən biri də məcburi köçkünlük və doğma məkanın itirilməsi motividir. Qarabağ münaqişəsi nəticəsində yaranmış köçkünlük problemi yalnız sosial hadisə kimi deyil, həm də mənəvi və psixoloji parçalanma forması kimi bədii düşüncədə geniş şəkildə işlənir. Bu mətnlərdə “ev”, “yurd”, “kənd”, “torpaq” anlayışları fiziki məkan olmaqdan çıxaraq insanın kimliyini müəyyən edən əsas mənəvi dayaq nöqtəsi kimi təqdim olunur. Doğma mühitdən ayrılmaq, sosial adaptasiya çətinlikləri, yeni mühitdə yadlaşma hissi və gələcəyə inamsızlıq qəhrəmanların daxili aləmində dərin psixoloji gərginlik yaradır. Bununla yanaşı, itirilmiş məkanın xatirələrdə yaşadılması, keçmiş həyatın detallarla yada salınması və doğma yerlərə qayıdış ümidinin qorunması yaddaşın bərpaedici funksiyasını ön plana çıxarır. Yazıçılar məkanı yalnız coğrafi realıq kimi deyil, kollektiv yaddaşın daşıyıcısı və milli kimliyin simvolik mərkəzi kimi təqdim edirlər. Bu kontekstdə folklor motivlərinin, ənənəvi həyat tərzinin və mədəni kodların bədii struktura daxil edilməsi milli kimliyin qorunması və mənəvi dayanıqlığın təmin olunması vasitəsinə çevrilir (Rzasoy, 2020, s.74; Xavəri, 2018, s. 92).

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin diqqətəlayiq xüsusiyyətlərindən biri travmanın fərdi deyil, kollektiv təcrübə kimi təqdim olunmasıdır. Əsərlərdə ayrı-ayrı qəhrəmanların yaşadığı faciələr ümumiləşdirilərək bütöv bir xalqın taleyinin bədii modeli kimi verilir. Fərdi xatirələr, şəxsi itkilər və psixoloji sarsıntılar tədricən kollektiv yaddaşın elementlərinə çevrilir və bu yaddaş milli özünüdərk prosesinin əsasını təşkil edir. Müharibə və köçkünlük təcrübəsi müxtəlif sosial təbəqələri və nəsilləri birləşdirən ümumi tarixi təcrübə kimi təqdim olunur ki, bu da kollektiv kimlik hissinin formalaşmasına və möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu baxımdan müasir nəsrə travma yalnız dağıdıcı fenomen deyil, həm də milli birliyin və həmrəyliyin yaranmasına səbəb olan mənəvi sınaq kimi mənalandırılır.

Bu prosesdə epik düşüncə elementlərinin, folklor simvollarının və mədəni arxetiplərin yenidən aktuallaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qəhrəmanlıq, dözümlülük, torpağa bağlılıq və müqavimət kimi arxaik dəyərlərin bədii mətnlərdə canlandırılması kollektiv yaddaşın tarixi-mədəni qatlarla əlaqələndirilməsinə imkan yaradır. Tədqiqatlar göstərir ki, çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizm və folklor elementlərinin artması məhz kollektiv yaddaşın bərpası və milli kimliyin möhkəmləndirilməsi zərurəti ilə bağlıdır (Həbibbəyli, 2020, s.133; Osmanova, 2021, s. 57). Beləliklə, travmatik təcrübə milli yaddaşın aktivləşməsinə və kimliyin daha dərin tarixi əsaslar üzərində yenidən qurulmasına şərait yaradır.

Ümumilikdə, Qarabağ müharibəsi, məcburi köçkünlük, itki və yaddaş motivləri müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində post-sovet travmanın əsas semantik qatını təşkil edir. Bu travmanın kollektiv xarakter alması isə fərdi ağrının ümummillə təcrübəyə çevrilməsi prosesini təmin edir və nəticə etibarilə milli kimliyin bədii rekonstruksiyasının mühüm ideoloji və estetik əsasını formalaşdırır. Bu mənada müasir nəsr post-sovet dövrünün ağırlı təcrübəsini yalnız təsvir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onu milli özünüdərk və mənəvi dirçəliş prosesinin mühüm mərhələsi kimi konseptuallaşdırır.

II. Tarixi yaddaş və milli kimliyin bərpası. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin əsas ideya-estetik xüsusiyyətlərindən biri tarixi yaddaş və milli keçmişə yönələn sistemli və məqsədyönlü marağın güclənməsidir. Post-sovet dövründə ideoloji məhdudiyyətlərin aradan qalxması yazıçılara xalqın tarixi təcrübəsini, milli-mədəni köklərini və ənənəvi dəyərlər sistemini daha geniş və sərbəst şəkildə bədii düşüncənin mərkəzinə gətirmək imkanı yaratmışdır. Bu dövrdə tarixi mövzu yalnız keçmişin bərpası və ya xronoloji hadisələrin təsviri kimi deyil, müasir insanın kimlik axtarışının əsas istiqamətlərindən biri kimi təqdim olunur. Keçmişə müraciət post-sovet cəmiyyətində yaranmış ideoloji boşluğun doldurulması, milli özünüdərk mexanizmlərinin yenidən işə salınması və kollektiv yaddaşın bərpası baxımından mühüm funksional məna kəsb edir. Bu kontekstdə tarixi yaddaş nostalji emosiyadan daha çox, milli kimliyin ideoloji və mənəvi əsaslarının yenidən qurulmasına xidmət edən bədii strategiya kimi çıxış edir. Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf tarixində də milli yaddaş və tarixi təcrübənin bədii təfəkkürün formalaşmasında davamlı və sistemli rol oynadığı müşahidə olunur ki, müasir nəsr bu ənənəni yeni ictimai-tarixi şəraitdə davam etdirir (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2004, s.312; Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2009, s. 418).

Post-sovet dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimliyin rekonstruksiyası “vətən”, “torpaq” və “yurd” anlayışlarının semantik baxımdan dərinləşməsi və yeni məzmun qazanması ilə müşayiət olunur. Əgər əvvəlki dövrlərdə bu anlayışlar daha çox məkan və coğrafiya ilə bağlı məna daşıyırdısa, müasir bədii mətnlərdə onlar mənəvi yaddaşın, tarixi davamlılığın və milli mənsubiyyət hissinin əsas simvollarına çevrilir. Xüsusilə Qarabağ mövzusu ilə bağlı əsərlərdə torpaq anlayışı milli varlığın ontoloji əsası kimi təqdim olunur və onun itirilməsi yalnız ərəzi itkisi deyil, milli kimliyin sarsılması kimi mənalandırılır. Bu baxımdan torpaq obrazı həm kollektiv travmanın, həm də milli dirçəliş ideyasının mərkəzi semantik nüvəsinə çevrilir. Doğma məkanın xatirələr vasitəsilə yaşadılması, itirilmiş yurdu idealizə olunması və ona qayıdış arzusu bədii mətnlərdə milli kimliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi prosesinin simvolik ifadəsi kimi çıxış edir. Milli-mədəni düşüncədə vətən obrazının bu cür mərkəzi mövqeyi Azərbaycançılıq ideyasının əsas məzmun elementlərindən biri kimi dəyərləndirilir və fərdi mənsubiyyət hissinin kollektiv identikliklə birləşməsinə şərait yaradır (Abdulla, 2020, s. 87; Əliyev, 2018, s. 64).

Tarixi yaddaşın bərpası prosesində mifoloji və folklor elementlərinin aktivləşməsi müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrinin mühüm estetik və semantik xüsusiyyətlərindən biridir. Müasir müəlliflər xalqın arxaik dünyagörüşünə, epik təfəkkür modelinə və folklor simvollarına müraciət etməklə milli kimliyin dərin mədəni qatlarını bədii şəkildə yenidən aktuallaşdırırlar. “Kitabi-Dədə Qorqud” ənənəsi, qəhrəmanlıq arxetipləri, müqəddəs məkan anlayışı, kollektiv yaddaş və müqavimət motivləri müasir nəsrə milli varlığın mədəni-genetik kodları kimi təqdim olunur. Bu elementlərin bədii strukturda istifadəsi yalnız estetik funksiyaya malik deyil, həm də milli-mədəni davamlılıq ideyasını gücləndirən və müasir insanın identiklik axtarışını tarixi-mədəni kontekstlə əlaqələndirən mühüm ideoloji vasitə kimi çıxış edir. Folklor kodlarının aktuallaşdırılması fərdi şüurun kollektiv yaddaşla əlaqəsini bərpa edir və milli kimliyin tarixi dərinliklər üzərində yenidən qurulmasına şərait yaradır.

Tədqiqatlar göstərir ki, çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizmin və simvolik düşüncənin güclənməsi təsadüfi xarakter daşımır, əksinə, post-sovet dövründə kollektiv yaddaşın bərpası və milli identikliyin rekonstruksiyası zərurəti ilə bağlıdır. Müasir mətnlərdə mifoloji obrazların, epik strukturların və folklor semantikasının istifadəsi milli şüurun arxaik təbəqələrinin aktivləşdirilməsinə və identiklik böhranının aradan qaldırılmasına yönəlmiş bədii strategiya kimi çıxış edir (Həbibbəyli, 2020, s.133; Osmanova, 2021, s. 57; Rzasoy, 2020, s.82). Bu yanaşma müasir insanın sosial və

mənəvi qeyri-sabitlik şəraitində özünü tarixi-mədəni kontinuumun bir hissəsi kimi dərk etməsinə imkan yaradır.

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində keçmişə dönüş motivi, vətən və torpaq anlayışlarının semantik dərinləşməsi, eləcə də mifoloji və folklor kodlarının bədii şəkildə yenidən işlənməsi tarixi yaddaşın aktivləşməsinə və milli kimliyin bərpasına xidmət edən əsas ideya-estetik istiqamətlər kimi çıxış edir. Bu proses nəticəsində tarixi yaddaş yalnız keçmişin xatırlanması forması kimi deyil, həm də milli özünüdərk möhkəmlənməsi və kollektiv kimliyin yeni ictimai-tarixi şəraitdə yenidən qurulmasının əsas mənəvi dayaqlarından biri kimi formalaşır.

III. Fərdi tələdən kollektiv kimliyə. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimliyin formalaşması prosesi daha çox fərdi tələlərin bədii təqdimatı vasitəsilə həyata keçirilir və bu xüsusiyyət çağdaş ədəbi düşüncənin mühüm istiqamətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Post-sovet reallığında insanın yaşadığı sosial sarsıntılar, dəyərlər sisteminin dəyişməsi, ideoloji boşluq və mənəvi qeyri-müəyyənlik fərdi həyatın psixoloji mürəkkəbliyini artırmışdır. Bu mürəkkəb vəziyyət müasir nərsdə yalnız şəxsi drammatizm kimi deyil, bütöv bir cəmiyyətin və xalqın tarixi transformasiyasının bədii modeli kimi ümumiləşdirilir. Əsərlərdə qəhrəmanların taleyi fərdi hadisələr toplusu olmaqdan çıxaraq kollektiv təcrübənin və ümummilli taleyin simvolik ifadəsinə çevrilir. Bu baxımdan fərdi həyat hekayələri kollektiv yaddaşın, sosial-mənəvi dəyişikliklərin və milli özünüdərk prosesinin əsas bədii daşıyıcısı funksiyasını yerinə yetirir.

Müasir Azərbaycan nəsrində qəhrəman obrazı artıq əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi sabit və ideoloji baxımdan müəyyənləşdirilmiş tip kimi deyil, dəyişən sosial mühitdə öz mövqeyini axtaran, daxili ziddiyyətlər yaşayan və identiklik problemi ilə üzləşən mürəkkəb psixoloji şəxsiyyət kimi təqdim olunur. Bu qəhrəman keçmişlə bu gün arasında seçim etməyə məcbur qalır, tarixi yaddaş, milli mənsubiyyət və şəxsi azadlıq arasında tarazlıq tapmağa çalışır. Onun daxili monoloqları, xatirələri və mənəvi tərəddüdləri post-sovet dövrünün insan modelini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlər kimi bədii strukturda mühüm yer tutur. Bu baxımdan fərdi identiklik axtarışı əslində kollektiv kimliyin yenidən qurulmasının psixoloji və mənəvi mərhələsi kimi çıxış edir.

Qəhrəman obrazında identiklik axtarışı çox vaxt yaddaş, mənsubiyyət və məsuliyyət motivləri ilə müşayiət olunur. Personajlar doğma məkanın itirilməsi, sosial qeyri-sabitlik, dəyərlərin deformasiyası və mənəvi boşluq şəraitində öz köklərinə, dilinə, mədəniyyətinə və milli ənənələrə üz tuturlar. Bu dönüş yalnız emosional bağlılıq və nostalji hiss kimi deyil, həm də şüurlu seçim və özünüidentifikasiya aktı kimi təqdim edilir. Müasir nərsdə milli kimliyin dərk olunması prosesində dilin, sözün və bədii təfəkkürün xüsusi rolu vurğulanır. Ədəbiyyat bu mənada yalnız estetik yaradıcılıq sahəsi deyil, həm də milli şüurun formalaşması və qorunması mexanizmi kimi çıxış edir (Kazımoğlu, 2020, s. 94; Anar, 2018, s. 126).

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində formalaşan qəhrəman tipi eyni zamanda yeni vətəndaş modelinin bədii təəcəssümüdür. Bu obraz sovet dövrünün kollektiv ideologiyaya tabe olan, passiv sosial mövqe tutan insan modelindən fərqli olaraq, fərdi mövqeyə malik, ictimai proseslərə münasibət bildirən və milli dəyərləri şüurlu şəkildə qorumağa çalışan aktiv şəxsiyyət kimi təqdim olunur. Belə qəhrəman üçün vətən anlayışı yalnız emosional bağlılıq deyil, həm də sosial məsuliyyət və mənəvi borc kateqoriyası kimi mənalandırılır. Onun fəaliyyətində və düşüncə sisteminə şəxsi maraqlar ilə ümummilli mənafeələr arasında tarazlıq axtarışı mühüm yer tutur. Bu xüsusiyyətlər milli özünüdərk prosesinin fərdi səviyyədə reallaşmasının göstəricisi olmaqla yanaşı, Azərbaycançılıq ideyasının bədii müstəvidə konkret insan modeli vasitəsilə ifadə olunmasına imkan yaradır (Abdulla, 2020, s.102; Əliyev, 2018, s. 88).

Fərdi tələlərin kollektiv kimliyə transformasiyası xüsusilə mənəvi seçim və etik məsuliyyət situasiyalarında daha aydın şəkildə üzə çıxır. Müasir nərsdə qəhrəmanların qarşılaşdığı çətinliklər – müharibə, köçkünlük, sosial ədalətsizlik, mənəvi dəyərlərin aşınması və ya şəxsi həyat dilemmaları – yalnız fərdi problemlər kimi deyil, milli mövqenin müəyyənləşməsi üçün sınaq mərhələsi kimi təqdim olunur. Qəhrəmanların qəbul etdiyi qərarlar onların şəxsi taleyi ilə yanaşı, kollektiv dəyərlərə münasibətini də müəyyən edir. Bu kontekstdə fərdi həyatın drammatizmi ümummilli taleyin ayrılmaz

hissəsi kimi təqdim olunur və şəxsi məsuliyyət hissi kollektiv şüurun formalaşmasına xidmət edən əsas ideya komponentinə çevrilir.

Bu prosesdə folklor və milli-mədəni kodların bədii strukturda aktivləşdirilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qəhrəmanların davranış modellərində, dəyərlər sistemində və mənəvi seçimlərində ənənəvi düşüncə elementlərinin, epik qəhrəmanlıq arxetiplərinin və kollektiv yaddaş motivlərinin təsiri müşahidə olunur. Bu elementlər fərdi psixologiya ilə milli-mədəni təcrübə arasında əlaqə yaradır və insanın özünü böyük tarixi-mədəni sistemin bir hissəsi kimi dərk etməsinə imkan verir (Rzasoy, 2020, s. 115; Xavəri, 2018, s.137).

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində fərdi talelər yalnız psixoloji və sosial təcrübənin təsviri kimi deyil, həm də milli kimliyin yenidən qurulmasının əsas bədii mexanizmi kimi çıxış edir. Qəhrəman obrazında identiklik axtarışı, yeni vətəndaş modelinin formalaşması, şəxsi məsuliyyət və mənəvi seçim motivlərinin güclənməsi post-sovet dövründə kollektiv özünüdərk prosesinin ədəbi ifadəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Bu mənada müasir nəsr fərdi insan taleyi vasitəsilə milli kimliyin sosial, mənəvi və mədəni əsaslarını yenidən düşünən və formalaşdıran mühüm ideya-estetik məkan kimi çıxış edir.

IV. Müasir nəsrdə kimlik diskursunun xüsusiyyətləri. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimlik problemi yalnız ideya-məzmun səviyyəsində deyil, həm də bədii-estetik düşüncənin transformasiyası kontekstində yeni ifadə imkanları qazanmışdır. Post-sovet reallığı cəmiyyətin sosial, siyasi və mənəvi strukturunda baş verən dəyişikliklərlə yanaşı, ədəbi düşüncənin forma və metod baxımından yenilənməsinə də səbəb olmuşdur. Bu dövrdə yazıçılar həm gerçəkliyin konkret və obyektiv təsvirinə yönəlmiş realist ənənəni davam etdirmiş, həm də mürəkkəb sosial-mənəvi prosesləri ifadə etmək üçün postmodern poetikanın imkanlarından istifadə etmişlər. Beləliklə, müasir Azərbaycan nəsrində kimlik problemi yalnız sosial məzmun məsələsi kimi deyil, həm də yeni estetik düşüncə modelinin formalaşması ilə bağlı fenomen kimi ortaya çıxır. Bədii sözün funksional imkanlarının genişlənməsi, çoxqatlı məna strukturlarının yaradılması və fərqli narrativ strategiyaların tətbiqi milli özünüdərk prosesinin estetik səviyyədə daha dərin və mürəkkəb şəkildə ifadəsinə şərait yaratmışdır (Kazımoğlu, 2020, s. 142; Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2004, s. 518).

Realist yanaşma müstəqillik dövrü nəsrində xüsusilə Qarabağ müharibəsi, məcburi köçkünlük, sosial transformasiya və mənəvi böhran kimi mövzuların işlənməsində özünü aydın şəkildə göstərir. Bu əsərlərdə hadisələrin konkret zaman və məkan çərçivəsində təqdim edilməsi, gündəlik həyatın detallı təsviri, psixoloji vəziyyətlərin təhlili və insan talelərinin sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqədə verilməsi milli kimliyin formalaşmasının real tarixi və ictimai şəraitini əks etdirməyə xidmət edir. Realist təsvir vasitəsilə müəlliflər müharibənin və sosial dəyişikliklərin insan şüurunda yaratdığı sarsıntıları, kollektiv travmanın dərin izlərini və eyni zamanda milli dirçəlişə doğru gedən mənəvi transformasiyanı obyektiv bədii model şəklində təqdim edirlər. Bu yanaşma müasir Azərbaycan nəsrində sosial gerçəkliyin sənədli dəqiqliklə ifadəsinə və ədəbiyyatın cəmiyyətin mənəvi salnaməsi kimi çıxış etməsinə imkan yaradır.

Bununla yanaşı, müasir nəsrə postmodern estetik elementlərin geniş yayılması kimlik probleminin daha mürəkkəb və çoxqatlı şəkildə təqdim olunmasına şərait yaratmışdır. Fragmentar süjet quruluşu, zamanın qeyri-xətti təşkili, intertekstual əlaqələr, simvolik və metaforik obrazlar, ironik və refleksiv ton kimi xüsusiyyətlər post-sovet insanının daxili dünyasında baş verən parçalanmanı və identiklik böhranını bədii şəkildə ifadə etmək üçün effektiv vasitəyə çevrilmişdir. Postmodern poetika çərçivəsində kimlik artıq sabit və dəyişməz kateqoriya kimi deyil, sosial, mədəni və tarixi təsirlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində daim yenidən formalaşan dinamik və dəyişkən proses kimi təqdim olunur. Bu yanaşma müasir insanın eyni zamanda bir neçə identiklik modeli arasında seçim etməyə məcbur qalmasını və mənəvi dayaq nöqtələri axtarmasını əks etdirir.

Çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizmin, arxetipik obrazların və simvolik düşüncə elementlərinin güclənməsi də postmodern estetik meyillərlə sıx bağlıdır. Müəlliflər milli yaddaşın dərin qatlarına müraciət etməklə müasir insanın daxili parçalanmasını tarixi-mədəni kontekstlə əlaqələndirir və identiklik böhranının səbəblərini daha geniş sivilizasiya müstəvisində təqdim edirlər.

Folklor, epik düşüncə və kollektiv yaddaş elementlərinin postmodern struktur daxilində istifadəsi həm bədii mətnin semantik imkanlarını genişləndirir, həm də milli kimliyin tarixi davamlılığını vurğulayır (Osmanova, 2021, s. 69; Rzasoy, 2020, 156).

Post-sovet dövrünün əsas xüsusiyyətlərindən biri kimliyin parçalanması və eyni zamanda onun yenidən rekonstruksiyası prosesinin paralel şəkildə baş verməsidir. Sosial sistemin dəyişməsi, əvvəlki ideoloji modelin dağılması, qlobal mədəni təsirlərin güclənməsi və informasiya məkanının genişlənməsi fərdi və kollektiv identikliyin qeyri-sabitliyinə səbəb olmuşdur. Bu qeyri-sabitlik bədii mətnlərdə daxili konflikt, mənəvi boşluq, dəyər böhranı və özünüdərk axtarışı motivləri vasitəsilə əks olunur. Qəhrəmanlar çox vaxt keçmişlə gələcək, milli ilə qlobal, ənənə ilə modernlik arasında seçim dilemması ilə qarşılaşırlar.

Lakin müasir Azərbaycan nəsrində bu parçalanma yalnız böhran vəziyyəti kimi deyil, həm də yeni identiklik modelinin formalaşmasına aparan keçid mərhələsi kimi təqdim olunur. Milli tarixə, folklor yaddaşına, dilə, mədəni və mənəvi dəyərlərə dönüş bu böhran vəziyyətinin aradan qaldırılması və identikliyin daha dayanıqlı əsaslar üzərində yenidən qurulması istiqamətində mühüm bədii strategiya kimi çıxış edir. Tədqiqatlar göstərir ki, müasir ədəbiyyatda folklor və milli-mədəni elementlərin aktivləşməsi identiklik böhranının kompensasiyası və mənəvi sabitliyin bərpası funksiyasını yerinə yetirir (Xavəri, 2018, s.174; Həbibbəyli, 2020, s. 201).

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində kimlik diskursu realist və postmodern yanaşmaların qarşılıqlı sintezi əsasında formalaşır. Bir tərəfdən sosial reallığın konkret, obyektiv və psixoloji baxımdan dərin təsviri, digər tərəfdən isə parçalanmış şüurun simvolik, çoxqatlı və metaforik ifadəsi milli kimliyin həm böhran mərhələsini, həm də onun yenidən qurulma prosesini əks etdirir. Bu xüsusiyyətlər müasir Azərbaycan nəsrini yalnız estetik hadisə kimi deyil, həm də cəmiyyətin sosial-mədəni transformasiyasını və milli özünüdərk prosesini əks etdirən mühüm bədii model kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

Nəticə

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrini yalnız yeni tarixi mərhələnin bədii salnaməsi deyil, həm də milli kimliyin yenidən qurulmasının estetik və ideoloji laboratoriyası kimi çıxış edir. Post-sovet məkanında yaranmış ideoloji boşluq, müharibə təcrübəsi, məcburi köçkünlük və sosial transformasiya ədəbiyyatda kollektiv travma kimi əks olunmuş, eyni zamanda bu travmanın milli özünüdərkə çevrilməsi prosesi bədii şəkildə modelləşdirilmişdir. Müasir nəsr göstərir ki, ağrı və itki yalnız dağıcı deyil, həm də milli yaddaşın və mənəvi birliyin güclənməsinə təkan verən amillərdən biridir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müstəqillik dövrü nəsrində milli kimliyin formalaşması bir neçə paralel istiqamətdə həyata keçirilir: travmatik təcrübənin kollektiv yaddaşa çevrilməsi, tarixi köklərə və milli-mədəni dəyərlərə dönüş, fərdi talelərin ümummilli taleyin bədii modelinə transformasiyası və realist-postmodern estetik sintez vasitəsilə identikliyin yeni konsepsiyasının yaradılması. Bu prosesdə “vətən”, “torpaq”, “yurd” kimi fundamental anlayışlar yalnız coğrafi məkan deyil, həm də mənəvi və simvolik identiklik kateqoriyaları kimi təqdim olunur.

Eyni zamanda müasir Azərbaycan nəsrini kimliyin sabit və dəyişməz struktur olmadığını, əksinə, sosial sınaqlar, tarixi çağırışlar və mədəni yaddaşın qarşılıqlı təsiri nəticəsində daim yenilənən dinamik bir sistem olduğunu ortaya qoyur. Kimliyin parçalanması, mənəvi böhran və identiklik axtarışı kimi motivlər son nəticədə milli özünüdərkə daha şüurlu və dərin mərhələyə keçidi ilə tamamlanır.

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrini post-sovet travmadan milli özünüdərkə doğru keçidin bədii modelini yaradır və ədəbiyyatı yalnız estetik fenomen kimi deyil, həm də milli şüurun formalaşmasında və möhkəmlənməsində mühüm sosial-mədəni mexanizm kimi təqdim edir. Bu baxımdan çağdaş nəsr milli kimliyin qorunması və yenidən qurulması prosesində xalqın tarixi yaddaşını, mənəvi təcrübəsini və gələcəyə yönəlmiş özünüdərk strategiyasını özündə birləşdirən fundamental mədəni fenomen kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abdulla, K. (2020). Azərbaycançılıq və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı. Bakı: Şərq-Qərb, 283 s.
2. Anar. (2018). Söz dünyası. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 520 s.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, (2004). 6 cildə. I cild. Bakı: Elm, 760 s.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: ən qədim dövrlər, (2009) / Əlibəyzadə E. Bakı: Qarabağ, 828 s.
5. Əliyev, Məmməd İrac. (2018). Bədii təfəkkürdə erkən Azərbaycançılıq düşüncəsi. – Bakı: Elm və təhsil, 168 s.
6. Həbibbəyli, İ. (2020). “Kitabi-Dədə Qorqud”: yazılı epos və ya epopeya. Bakı: Elm, 280 s.
7. Kazımoğlu, M. (2020). Söz haqqında söz. – Bakı: Elm və təhsil, 276 s.
8. Osmanova, G. (2021). Çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizm. – Bakı: Elm və təhsil, 176 s.
9. Rzasoy, S. (2020). Müasir Azərbaycan folklorşünaslığı. – Bakı: Elm və təhsil, 308 s.
10. Xavəri, S. (2018). Folklor və milli mədəniyyət: funksional semantika problemləri. Bakı: Sabah, 220 s.

Daxil oldu: 03.10.25

Qəbul edildi: 22.12.25

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Dilçilik

Mirvari İsmayılova

I Türkoloji Qurultayın keçirilməsi zərurəti və tarixi əhəmiyyəti 11

Зейнеп Базарбаева

Латинская графика: история, опыт и перспективы 19

Şükrü Halûk Akalın

Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultaya dair bəzi məqamlar 27

Elçin İbrahimov

Türkologiyanın yüz illik elmi inkişaf mərhələləri və perspektiv istiqamətləri: 1926-2026 dövrünün analizi 34

Лемара Селендили

Когнитивно-коммуникативная модель терминосистемы «филология» для «Русско-крымскотатарского словаря лингвистических соответствий» 46

Həsər Hüseynova

I Türkoloji Qurultay və Bəkir Çobanzadə 54

İbrahim Yoldaşev

Millet dili – millet medeniyeti. Dil ve kelimeler kaderi 59

Fəxriyyə Cəfərova

Birinci Türkoloji Qurultay və onun tarixi əhəmiyyəti 70

Sevda Novruzəliyeva

Çağdaş Türk dünyasında I Türkoloji Qurultayın rolu 76

Elnarə Məmmədova

Xalid Səid Xocayev və Türkoloji irsimizin tədqiqində xidmətləri 83

Xatirə Bayramova

Birinci Türkoloji Qurultayın Repressiyaya Uğramış Nümayəndələri 88

Gülnisə Həziyeva

I Türkoloji Qurultayda Vəli Xulufu, Hüseyn Cavid və Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyəti 96

Ədəbiyyat

Амантай Шарип

Назир Торекулов и новый Тюркский алфавит 101

Nizami Məmmədov Tağısoy

Birinci Türkoloji Qurultay: türk xalqları tarixinin şərəf səhifəsi 109

Vilayət Quliyev

Birinci Türkoloji qurultayın çuvaş-azərbaycanlı nümayəndəsi – N. İ. Aşmarin 117

Təyyar Salamoğlu

İsmayıl Hikmət Birinci Türkoloji Qurultay haqqında
(Azər Turanın araşdırmalarını çıxış nöqtəsi kimi alaraq) 125

Огулбай Гайлыева, Мекан Аразмедов

Роль и исследование "Диван Лугат Ат-Турк" Махмуда Кашгари в тюркской филологии 133

Yeganə İsmayılova

Əlifba və orfoqrafiya ilə bağlı prof. V.Xulufunun baxışları

I Türkoloji Qurultayın gündəliyində 144

Tarix

Anar İsgəndərov

I Türkoloji Qurultayın türk xalqlarının elmi-mədəni integrasiyası
və türkologiyanın inkişafında rolu 150

Байболот Абытов

Съезд репрессированных и расстрелянных тюркологов - бакинский первый
всесоюзный тюркологический съезд 157

Dəyanət Musayev

I Türkoloji Qurultayın keçirilməsi və tarixi missiyası 177

Saida İsmayilzadə

«Turkic Historical Thought on the Eve of Repressions: The Significance of the First
Turkological Congress of 1926» 186

Elşən Aslanov

Qarabağ xanlığının siyasi coğrafiyası 191

Bəyim Abbasova

Tarixin tədrisində inklüziv yanaşmalar və müxtəlifliyin təmsili 197

Mədəniyyət və İncəsənət

Kübra Əliyeva, Telman İbrahimov

Qarabağ sakinlərinin süjetli divar xalçaları
(Bu günə qədər sirri açılmayan XIX əsrə aid Qarabağın süjetli xalçasının tarixi araşdırılması) 207

Talğat Moldabay

The history of development of alphabet in the Turkic world 224

Alimzhan Khamrayev

The Historical and Cultural Significance of the First Turkological Congress in the Public
Life of the Uyghurs of the Ussr 231

Sosiologiya

Fərrux Rüstəmov

Birinci Türkoloji Qurultayın iştirakçısı Mirzə Cabbar Məmmədzadə 237

Müseyyib İlyasov

Yüz otuz bir nəfərdən biri: Müseyib İlyasov 246

Керсти Кивирюйт

Сравнительный анализ значимости Артура Зифельдта-Симумяги в контексте
национальных движений Эстонии и Азербайджана 254

Səxavət Ocıyev, Elnarə Məmmədova

Türkoloji Qurultay və Azərbaycan - Özbəkistan elmi-mədəni əlaqələri: tarixi varislik və müasir
perspektivlər 263

Sinaver Qasımova

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimliyin yenidən qurulması:
post-sovet travmadan özünüdərkə qədər 270

Əlavələr 280